

ANADOLU'DAN AMERİKA'YA ERMENİ GÖÇÜ

Nedim İPEK*

Bilindiği üzere kuzey-batı İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu önemli ticaret göç ve akın yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu bölgede dağınık bir şekilde ikâmet eden Ermeniler, Makedonya, Roma, Sasani, Bizans ve Türk hakimiyetinde yaşamışlardır. Türk hakimiyeti öncesi, özellikle Bizans'ın katliam, sürgün, Ortodokslaş-tırma ve Rumlaştırma siyaseti sonucu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. 1071 tarihinden itibaren Türk hakimiyeti ve idaresi altına giren Ermeni toplumu, adil ve hoşgörülü idare saye-sinde huzur ve hürriyet ortamı bulmuştur. Bu ortamda Ermeniler ti-caretiler yapmak amacıyla ANadolu'nun her tarafına dağılmışlardır.

Osmanlı Devleti, takip ettiği "*millet sistemi*" gereği, iktidar gü-cünün büyük bir kısmını, Ermeni toplumunun dinî ve dünyevî işle-rini tedvin eden bir kurum olarak Kiliseye bıraktı. Bu ise Ermenile-rin "*toplum-kilise*" bütünlüğü içerisinde millî kimlik kazanmaya doğru yol alan gelişmelerin temelini oluşturdular.

Papalık ve Fener Rum Patrikliği, Ermeni kiliselerini kendi nüfuzları altına almaya çalıştılar. Bu faaliyetler sonucu bir çok Ermeni, Katolik ve Protestanlığa intihab etti. Neticede Fransa ve İngiltere'nin müdahalesi ile Katolik ve Protestan Ermeniler ayrı "*millet*" olarak örgütlendiler. Kendi toplumunun gün geçtikçe eridiğini gören Ermeni patrikliği varlığını korumak amacıyla Ermeni milli-yetçiliğine sarıldı.

Berlin Kongresi sonucu ortaya çıkan müstakil Balkan devletle-ri, Rusya'nın yayılmasına seyirci kalmayacaklarını hissettirmişlerdi. Bunun üzerine Rusya, Akdeniz'e inebilmek için Erzurum- İskende-run hattını ele geçirmeyi hedeflemiştir. dolayısıyla, Ermenileri

---

* Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Türk idaresine karşı kullanmaya çalışacaktır. İngiltere ise, Rusya'nın güneye sarkmasını önlemek amacıyla Ermenilere destek verecektir*. Neticede, müstakil bir "Ermenistan" vaadi ile kandırılan Ermeni kilisesi ve Ermeniler Osmanlı üzerinde oynanan oyunlara alet edilmişlerdir.

Ermeni patrikliğinin faaliyetleri ve yabancı devletlerin tahrik ve teşvikleri sonucu müstakil bir devlet kurmak hayaline kapılan Ermeniler, yurt içinde ve dışında çeşitli cemiyetler kurdular. En önemlileri, "Hınçak" ve "Taşnaksutyán"dır. İki cemiyet de mücâdele metodu olarak "terörü" benimsedi. Zira, ermeni yurdu olarak ilân edilen Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis Mamuretül-Aziz ve Van'da nüfûs çoğunluğuna sahip değillerdi.

1895 tarihli bir arşiv kaydına nazaran, tahriri yapılamayan aşiretlerin ve kabilelerin nüfûsu hariç, Osmanlı Devleti'nin nüfûsu 17.704.984'dür. Bunun 13.000.000 (% 75.12)'u Müslüman Türk ve 873.693 (% 4.93)'ü Ermenidir. Söz konusu altı vilayette ise, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere 2.432.656'sı (% 79.25) müslim, 524.273'ü (% 17.07) Ermeni ve 112.647'si (% 3.66) diğer gruplar olmak üzere toplam 3.069.576 kişi yaşıyordu. Bununla birlikte batı basını Avrupa kamuoyunu Ermeniler lehine oluşturabilmek için Türk hakimiyetinde yaşayan Ermenilerin nüfûsünü dört misli fazla göstermekte bir sakınca görmüyordu¹.

VİLAYET	MÜSLÜMAN	ERMENİ	DiĞERLERİ	TOPLAM
Erzurum	509.948	110.319	14.057	634.324
Sivas	790.348	120.222	48.925	959.495
Mam-Aziz	477.416	79.420	12.912	569.748
Bitlis	237.392	103.715	10.533	351.640
Diyarbakır	320.211	45.968	26.220	392.399
Van	97.341	64.629	-	161.970

Ermeni çeteleri, söz konusu bölgede % 17'lik Ermeni nüfûsuna istinaden bir Ermeni devleti kurmayı plânlamışlardı. Bu plânın başarıya ulaştırılması için Ermeni olmayan nüfûsun azınlık konumuna

* Bu noktalar için bkz. Kemal Beydilli "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, XXXII, 482.

1. *Başbakanlık Arşivi (BA)*, *Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat (YA-Hus)*, Nr. 329/68: Hariciye Nezaretinden Sadarete tezkire, BA, YA-Hus, Nr. 329/158: Nüfûs istatistiği. Bu nüfûs istatistiğine Dersaadet, Hicaz ve Yemen'deki nüfûs dahil edilmemiştir. Bu bölgelerin nüfûsünü de göz önüne alırsak Osmanlı Devleti'nin genel nüfûsu 27 milyonu aşmaktadır. Bu konuda bkz. Kemâl H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 (Demographic and Social Characteristics)*, Mezdison Wisconsin 1985, s. 210.

getirilmesi gerekiyordu. Bu nedendir ki, Ermeni çeteleri, Bulgaristan'da olduğu gibi tehdit ve katliâm yoluyla Müslümanları sindirmek, göç ettirmek ve arta kalanları soykırıma tabi tutarak bölgenin nüfus yapısını Ermeniler lehine değiştirmeye çalışacaklardır. Bu nedenle özellikle 1890 yılından itibaren bir seri isyan hareketine teşebbüs ettiler.

Türk kuvvetlerinin isyanları bastırma harekâtları Avrupa'ya, "*Doğu'da Ermenilerin katledildiği*" şeklinde duyuruldu. Bunun üzerine olaylara müdahale eden Avrupa devletleri, Berlin Andlaşması'nın şartları çerçevesinde Doğu'da islâhat yapılmasını istediler. Bu isteği hükümlerinin ihlâli olarak kabul eden Osmanlı devleti, islâhat teklifini reddetti. Bu esnada mahallî isyanlar, alınan tedbirler sayesinde bastırılmıştı. Netice itibarıyla, Ermeni halk yığınlarının desteğini alamayan zengin kentli tüccarlar, ihtilâlciler dernek üyeleri ve aydınlar İran, Mısır, Avrupa ve özellikle de Amerika'ya göç ettiler.

1- Göç Sebepleri

Bilindiği üzere, tarihî süreç içerisinde dünyada pek çok ve çeşitli göçler vaki olmuştur. Biz burada, Anadolu'dan Amerika'ya yapılan göçlerden, yani bir ülkeden diğer bir ülkeye, bir devletten diğer bir devlete yapılan göçlerden bahsedeceğiz. Bu çeşit göçler, iki yönlü olmaktadır. Birincisi, bir ülkeyi veya öz vatani terk etmektir ki, "*Emigration*", (giden göç dışı göç) denilmektedir. İkincisi ise başka bir ülkeye varmak ve yerleşmektir ki, buna da "*Immigration*" (gelen göç, dıştan içe göç) denilir. Söz konusu göçleri şekil ve sebeplerine göre de "*münferid, kitlesel, geçici, serbest, mecburî ve daimî göçler*" gibi çeşitli tasniflere tabi tutmak mümkündür. Anadolu'dan Amerika'ya yönelik göçler, aşağıda görüleceği üzere siyasî ve ekonomik sebeplere dayanan münferid, serbest ve daimî göçlerdir.

Amerika'ya göç edenleri, ülkelerini terke zorlayan itici sebepler ile Amerika'daki çekici sebepler çok iyi tahlil edilmelidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Amerika'da bir Ermeni varlığı yoktu. Ermeniler, yüzyılın ikinci yarısından itibaren tedricen Amerika'ya göç etmeye başladılar. Amerika'ya göç eden Ermenileri üç grupta incelemek mümkündür.

Türkiye'den Amerika'ya yapılan Ermeni göçünü Anadolu'ya 1820'li yıllarda gelen Amerikalı misyonerler başlattı. 1830'lu yıllarda İstanbul'u kendilerine merkez edinen Amerikan misyonerleri, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar gidip Ermeniler için bir eğitim seferberliği başlattılar. Bu eğitim sonucu Ermeni gençlerinde Amerika'yı görme arzusu uyandı. Ermeni gençleri öğrenim yapmak amacıyla 1840 yılından itibaren Amerika'ya gitmeye başladılar. Bunların bir kısmı Amerika'da yerleşti. Amerikan pasaportu ile dönenlerden din eğitimi almış olanlar Protestan kiliselerinde, teknik eğitim görenler ise İstanbul'da serbest olarak çalışmaya başladılar².

Amerika'ya göç edip yerleşen ikinci grup Ermeniler ise küçük tüccar taifesiydi. 1792-1879 tarihleri arasında salgın hastalık, uzun süren savaşlar ve ekonomik durgunluk Osmanlı nüfusunun azalmasına sebep oluyordu. Bu esnada Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik kitle göçü, nüfus azalışını önledi. Anadolu'ya gelen göçmenlere atıl durumdaki mirî topraklar mülkiyet olarak verildi. Oysa, yerli çiftçiler kiracı olarak devlet denetimi altındaki topraklarda çalışıyorlardı. Netice itibarıyla, Avrupa'nın talep ettiği ürünler ekildi ve tarım alanları genişledi. Dolayısıyla, zengin tarım alanlarına ve uygun limanlara sahip olan sahil şeridi hızla kalkındı. İç kesim bu gelişmeye ayak uyduramadı. İç kesimden sahil şehirlerine ve limanlara göç başladı³. Sonuçta, büyük şehirlerde işsiz sayısı kabardı. Bu esnada, Güney Amerika'da tarımsal yatırımların yükselişi, Kuzey Amerika'nın sanayileşmesi sonucu Amerika'daki tarlalarda ve fabrikalarda insan gücüne, büyük şehirlerde zanaatçı esnafa ihtiyaç duyuluyordu. Bu gelişmeler Amerika'ya göçü teşvik ediyordu. 1890'larda küçük esnaf, zanaatkâr ve köylüler Amerika'ya göç etmeye başladılar. Göç edenler daha ziyade misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerde ikâmet edenlerdir. Önce bekârlar gitmiş, sonra ailelerini ve yakınlarını çekmişlerdir⁴.

Üçüncü grubu ise isyanlar sonucu Anadolu'yu terk edenler oluşturmaktadır. 1890'lı yıllarda, Anadolu'da cereyan eden başarısız isyan hareketleri sonucu, Ermeni halk yığınlarının desteğini ala-

2. Bilâl N. Şimşir, 'Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine', *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu. 8-12 Ekim 1984 Erzurum*. Ankara 1985, s. 81-82.

3. BA, YA-Hus, Nr. 288/42, Lef. 1: Arz tezkiresi (16 Ocak 1894); Lef. 3: Siivas'tan Dahiliye nezaretine Telgraf (12 Ocak 1894).

4. Bilâl N. Şimşir, *Aynı makale*, s. 102-103.

mayan zengin kentli tüccarlar ve ihtilâlcı dernek üyeleri İran, Mısır, Avrupa ve özellikle de Amerika'ya göç ettiler.

Bu arada bazı Ermeni grupları Rusya'nın hakimiyetindeki Kafkas topraklarına göç ediyordu. Doğu Anadolu bölgesiyle yakından ilgilenen Rus çarlığı, kurulmuş olan "*Hamidiye*" alaylarından memnun değildir. Bu nedenle bölgedeki Ermenileri göç etmeye teşvik ediyordu. Rusya'nın bu politikadaki amacı "Osmanlı Devleti'nin aşiretleri silâhlendirilerek Ermenilere saldırmaları sonucu Ermeniler Rusya'ya iltica etmeye mecbur kalıyorlarmış gibi bir hava yaratmak ve Avrupa'nın dikkatini bölgenin üzerine çekmek idi". Rusların söz konusu teşvik ve tahrikleri sonucu Eleşkird civarında meskun bazı Ermeni aileleri Nahçıvan'a göç etmiştir⁵. "*Ararat*" isimli Ermeni gazetesi de, Haziran 1893 tarih ve 6 sayılı nüshasında "Hamidiye Alayları kurulduğundan beri Eleşkird ve çevresindeki Ermenilerin ellerinden gayr-i menkûllerinin alındığını ve bunların Rusya'ya iltica ettiğini iddia ederek, rus politikasını destekliyor ve bu hususta kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu⁶. 6 Kasım 1893 tarihli "*Novosti*" gazetesine nazaran Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinde bulunan Ermenilerden bir çoğunun Rusya'ya göç ettiğine dair dolaşan haberler aslında asılsızdı. Bununla beraber bazı Ermeniler ticarî amaçla zaman zaman Rusya'ya gidip kısa bir müddet Kafkasya'da ikâmet ediyorlardı. Londra ve Paris'de neşredilen bazı gazetelerin yazdığı gibi Ermeniler Osmanlı idaresinden hakikaten memnun olmamış olsalardı, Rusya'ya göç eden Ermenilerin daha fazla olması gerekirdi. Öte yandan, Rusya Ermenilerin kitleler halinde Kafkasya'ya göç etmesini desteklemiyordu⁷. Netice itibarıyla, Rusya'ya gidenler tüccar ve amele grubuna mensup Ermenilerdir. Emlâk ve arâzî sahipleri nadiren bu göç kervanına iştirak ediyorlardı. Rusya'ya göç edenler zaman zaman Rusya tarafından kabul edilmemişlerdir. Meselâ, bir Ermeni papasının teşvik ve tahrikleri sonucu pasaportsuz ve kaçak olarak giden kadın erkek 212 kişi Rusya tarafından kabul edilmediği için geri dönmek zorunda kalmışlardı. Türk makamları, söz konusu kişileri tekrar köylerine yerleştirmiştir⁸.

5. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, İstanbul 1989, XV, 94-95, Belge nr. 44: Hariciye nezaretinden Sadarete Tezkire, 26 Ağustos 1893; Nahçıvan'da kurulan bir komite Ermeni göçmenlerine yardım toplamıştır. *BA, YA-Hus*, Nr. 369/86, 20; Krş. *BA, YA-Hus*, Nr. 289/86, Lef. 2: Hariciye Nezaretinden Sadarete Tezkire, 30 Ocak 1894.

6. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XV, 278-281, Belge nr. 121: Haziran 1893 tarihli *Ararat* gazetesi tercümesi.

7. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XVI, 144-152, Belge nr. 20: Petersburg elçiliğinden Hariciye nezaretine Takrir, 6 Kasım 1893.

8. *BA, YA-Hus*, Nr. 287/22: Erzurum vilayetine tel, 21 Aralık 1893.

2- Amerika'ya Ermeni Göçü

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'dan Amerika'ya göçmen akını başlamıştır. Bu göç kervanına Müslümanlar, Rumlar, Suriyeliler ve Ermeniler katılmışlardır. Çeşitli ülkelerden Amerika'ya 1890 yılında 455.302 kişi, 1891 yılında ise 560.319 kişi göç etmiştir. 1891 yılında Osmanlı topraklarından Amerika'ya aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere toplam 3.297 kişi göç etmiştir⁹.

Sanatkâr	Muhtelif işler	İşsiz	Bir Mesleğe mensup	Geldiği Yer
32	117	109	7	Rumeli
1	221	130	-	Arabistan
159	1324	339	6	Anadolu
73	619	118	2	Ermeni
1	22	17	-	Mısır

1892 yılları sonlarında 30.000 Suriyeli¹⁰ 10.000 Ermeni ve 200 Müslüman Amerika'ya göç etmiştir. Rum göçmen sayısı yok denecek kadar azdır¹¹. Bu göçler I. Dünya Savaşı'na kadar tedricen devam edecektir. Netice itibarıyla, 1860-1914 tarihleri arasında 1.200.000 Osmanlı vatandaşı Amerika'ya göç etmiştir. Bunların 600.000'i Suriyeli ve Lübnanlı idi. 150.000'i Arnavutluk, Makedonya ve Trakya gibi yerlerden giden Müslümanlardır¹².

Bu grupların göç amaçları birbirinden farklıdır. İleride din değiştirirler diye göç etmeye teşvik edilen Müslümanlar fakir işçiler olup servet edinmek amacını taşıyorlardı. Suriyeli göçmenler ise kendi işleriyle meşgul olup siyasî herhangi bir amaçları yoktu. Aslında bunlar servet edindikten sonra memleketlerine geri dönmek niyetindeydiler. Buna mukabil Ermeni göçmenlerin siyasî emelleri mevcuddu.

Anadolu'da Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ermeni gençleri, küçük esnaf, sanatkâr ve köylü Ermeni grupları göç kervanına katılmışlardır. Nufûsu zenginlik kaynağı telâkki eden

9. BA, YA-Hus, Nr. 260/93, Lef. 3.

10. Suriye'den ABD'ye göç 1860'larda başladı ve 1878-1879'da hızlandı. Göç yasağının kaldırıldığı 1896-1897'de zirveye ulaştı. Bir ara hızı kesilen göç, XX. yüzyılın başında tekrar arttı. 1910'da Amerika'daki göçmen sayısı 500.000'i buluyordu. Bkz. Kemâl Karpat, 'The Ottoman Emigration To Amerika, 1860-1914' *International Journal of Middle East Studies*, VII, 17, Cambridge 1985, s. 184.

11. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XI, 242, Belge nr. 76: Washington büyük elçisi Mavroyani Bey'den Hariciye nazırı Said Paşa'ya, 20 Kasım 1892.

12. Kemâl Karpat, *Aynı makale*, s. 186.

Bâbiâli, nüfusu ve vergi gelirlerini korumak, fakir göçmenlerin yurt dışında Osmanlı prestijine zarar vereceği ve ABD pasaportuyla Ermenilerin geri döneceği endişesiyle Amerika'ya yönelik göç hareketini yasaklamıştı. Ancak, yasaklamayla bu sorunu çözümlenememesinin bilincinde olan Bâbiâli göç sebeplerini ortadan kaldırmak isteyecektir. Bu nedendir ki, ecnebi ülkelere gitmekte olan Ermenilerin göç sebeplerini tedkik etmek üzere *İntihab-ı memûrin Komisyonu* reisi Hüseyin Hamid Beyefendi'nin başkanlığında bir komisyonun kurulması hususu Mabeyn'e arz olundu (12 Ekim 1896)¹³. Ayrıca, Osmanlı topraklarından göç edecek Ermenilerin kabul edilmemesi için Hariciye nezareti ecnebi temsilcilikler nezdinde teşebbüse geçti¹⁴. Öte yandan, ABD, sıkı bir sağlık kontrolünden sonra göçmenleri kabul ediyordu. Bu engelleri aşmak amacıyla, gizli örgütler¹⁵ kuruldu ve Ermeni simsarları türedi. Harput'taki iki dernek ve İstanbul ile ABD'deki ajanların faaliyetleri sonucu söz konusu önlemlere rağmen Amerika'ya gidenlerin sayısı artmıştır¹⁶.

Ermeni simsarları para mukabili Harput, Sivas, Adana, Mamuretül-Aziz ve Diyarbakır'da mukim Ermenileri Mersin iskelesinden gemilerle Amerika ve İngiltere'ye sevk ediyorlardı¹⁷. Konya'dan Mersin'e, Halep ve Urfa'dan Beyrut'a, Ankara'dan İzmir'e, Erincan'dan Trabzon'a, Amerika'ya göç etmek amacıyla gelenler de olmuştu. Göçmenler, söz konusu limanlardan gemilerle Napoli, Barselona, Korfu, Cenova ve Marsilya gibi Avrupa limanları üzerinden Amerika'ya gidiyorlardı. Öte yandan, zamanla Diyarbakır, Harput ve sair yerlerden Kafkaslara göç eden Ermeniler Batum'daki İran şebhenderliğinden aldıkları pasaportlarla Batum, Hocabey, Anvers veya Hamburg üzerinden Amerika'ya göç ediyorlardı¹⁸.

1890-1900 yılları arasında, bu yollardan Amerika'ya göç eden Ermenilerin sayısı takriben 12.000 kişidir. 1901 yılından sonra söz konusu göç hareketi hızlandı. II. Meşrutiyet döneminde göç yasağı-

13. BA, YA-Hus, Nr. 83/12: Arz Tezkiresi. 12 Ekim 1896.

14. Ermenilerin Romanya'ya kabul edilmemesi için Romanya nezdinde teşebbüste bulunulmuştur. BA, YA-Hus, Nr. 372/1: Hariciye nezaretinden Sadarete tezkire. 1 Mayıs 1897.

15. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, X, 103, Belge nr. 35: Zabtiye nezaretinden Mabeyn Baş kitabetine Tezkire 24 Kasım 1891.

16. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, X, 322, Belge nr. 121: Washington elçisi Mavroyani.

17. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XIII, 217-220, Belge Nr. 47: Sadareten Dahiliye Nezaretine 19 Temmuz 1893.

18. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, X, 79, Belge nr. 22: Batum Başkonsolosluğundan Hariciye nezaretine tezkire 16.8.189.

nın gevşetilmesi üzerine Ermeni kitle göçü başladı. 1908'de 3.300, 1910'da 5.500, 1915'de 9.355 Ermeni göç kervanına katıldı. Neticede Amerika'daki Ermeni kolonisinin mevcudu 50.000 kişiyi aştı¹⁹.

Amerika'ya giden Ermenilerin bir kısmı, buraya yerleşmekte ve iş gücü sahibi olmaktaydı. Amerika'ya yerleşenler, Amerika'da Ermeni kolonisini ve lobisini oluşturmuşlardı. Bu koloni Türk-Amerikan münasebetlerinin gelişimine sekte vurmakta ve her ne vakit bir muahede yapılacak olsa Ermeniler, tebdil-i tabiyete müteallik mukavelenâme gibi menfaatlerine dokunan bazı hükümleri ihtiva ettiklerini gördükleri takdirde doğrudan veya Amerikalı ahabbarları vasıtasıyla Heyet-i Ayân azâsını Türkiye aleyhinde bulunmaya teşvik ediyorlardı²⁰. Zira, Amerika'ya gidenler daha sonra geri dönsün veya dönmesin müfrit bir Türk düşmanı oluyorlardı. Amerika'da kalanlar Osmanlı sermayesiyle topladıkları paraları Anadolu'da bulunan Ermeni çetelerine gönderiyorlardı²¹.

3- Ermenilerin Anadolu'ya Geri Dönme Faaliyetleri

Ermeni göçmenlerinin diğer kısmı ise kısa sürede Amerikan vatandaşlığı ve pasaportu verilerek Türkiye'ye geri gönderilenlerdir. Amerika'ya gidenlerin büyük bir kısmı ABD vatandaşı olur olmaz geri dönmeye teşebbüs ediyordu. Böylece 1830 tarihli Türk-Amerikan Ticari Andlaşması'nın Amerikan vatandaşlarının Türk mahkemelerinde muhakeme edilemez hükmünden istifade edebileceklerdi.

Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeniler, Marsilya konsolosluğundan veya İskenderiye yerel idaresinden aldıkları vize ile Türkiye'ye dönüyorlardı²². Tabiyet kalemi, bu gibi Ermenilerin ABD vatandaşlığını Bâbîâlî'ye danışmaksızın tasdik etmekteydi. Oysa, Osmanlı kanunlarına aykırı olarak ABD vatandaşı olan ve Türkiye'ye geri dönenlerin ecnebilîğinin tasdik olunmaması gerekiyordu. Nitekim, Mabeyn, Sadarete gönderdiği tezkirede Tabiyet kaleminin bu hususta dikkatli olmasını ihtar ederken ABD'ye yönelik göçün de önlenmesini istemiştir²³.

19. Bilâl N. Şimşir, *Aynı makale*, s. 102-103.

20. BA, YA-Hus, Nr. 260/93, Lef. 3: Washington sefaretinden Hariciye nezaretine tahrirat 29 Mart 1892.

21. Abdülkadir Yuvalı, 'Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü' *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Kars 1991, s. 206.

22. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XIII, 161, Belge nr. 35: Hariciye nezaretinden Mısır Hidivliğine 13 Temmuz 1893.

23. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XI, 179, Belge nr. 45: Zabtiye nezaretinden Mabeyn Baş kitabetine Tezkire 10 Eylül 1892.

Bâbiâlî'nin bu tedbirleri üzerine Amerika'daki Ermenilerin bir çoğu kimliklerini saklamak ve Amerikalı sıfatıyla Anadolu'ya gelmeye çalışmışlardır²⁴. Amerika'ya firar eden Ermeni müfsidlerin bir kısmı ise Kıbrıs üzerinden Bodrum ve Köyceğiz gibi Aydın vilâyeti sahillerine ulaşmaya çalışıyorlardı²⁵.

Amerikan vatandaşı olarak geri dönenler, Boston tüccarlarından Bogigion'un ABD başkanına gönderdiği mektupta belirttiği üzere, ülkenin güven ve asayişini sarsıcı ve yıkıcı faaliyetlere iştirak ediyorlardı. Dolayısıyla, Bâbiâlî bunlardan tabii olarak kaygılanmakta ve kuşulanmaktaydı²⁶. Bu nedenle Osmanlı Devleti, tabiiyet değiştirenleri yeniden tebaalığa kabul etmemek suretiyle sorunu çözmeye çalışmıştır. Söz konusu tehlikeyi önlemek isteyen Osmanlı hükûmeti, ABD Hariciye Nezaretine verdiği notayla, ABD pasaportlu Ermenilerin geri dönüşlerinin Montroe doktrinine aykırı olduğunu ve bunların Türkiye'ye sokulmayacaklarını bildirdi²⁷. ABD Hariciye Nazırı, 24 Ağustos 1893 tarihli cevabî notasında Montroe doktrininin yalnız Güney Amerika'yı ABD aleyhine vukubulacak bir Avrupa nüfûzundan korumak maksadıyla olduğu, Ermeni göçü meselesinde aynı kanunun tatbikinin söz konusu olmadığı, ABD uyrukları arasında fark bulunmadığı, bir Amerikan vatandaşının Osmanlı topraklarında ikâmet etmek hakkından yoksun bırakılamayacağını bildiriyordu²⁸.

ABD vatandaşı olan göçmen Ermenilerin fesat çıkarmak maksadıyla Anadolu'ya gelmelerinin önlenmesi hususu, Padişahın iradesi doğrultusunda Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildi. Burada alınan karara göre, 1869 *Tâbiyet-i osmaniyye Kanunu* yürürlükte kalacak ve devletin müsaadesi olmaksızın ABD vatandaşı olanların Türkiye'ye dönmesi halinde yine Türk vatandaşı sayılacağı hususunun ABD seferiyle görüşülmesinin Hariciye Nezaretine yazılmasına karar verildi²⁹. Aslında ikili andlaşmalara göre, beş yıl süreyle Amerika'da kalanlar ABD vatandaşı sayılabileceklerdi. Ayrıca bu

24. BA, Yıldız Esas Evrak, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakına Ek (YEE, SKP Ev. Ek.), Nr. 86/24-2913: Dahiliye nezaretinden Aydın vilayetine Tel, 24 Şubat 1905.

25. BA, YEE, SKP Ev. Ek, Nr. 86/30-2987: Dahiliye nezaretinden Aydın vilayetine Tel, 9 Haziran 1906.

26. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XVII, 474-485, Belge nr. 32: Washington elçisi Mavroyani Bey'den Hariciye nezaretine Tel, 12 Ocak 1894.

27. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XV, 62-67, Belge nr. 35: Washington elçisi Mavroyani Bey'den Hariciye nezaretine Takrir 21 Ağustos 1893; 290-291, Belge nr. 124: Hariciye nazırı Said Paşa'dan Cevad Paşa'ya Takrir.

28. AÇIKLAMASI YAZILMAMIŞ.

29. AÇIKLAMASI YAZILMAMIŞ.

gibi kişilerin en az iki yılda bir Amerika'da bulunma zorunluluğu vardı. Aksi halde, Amerika'ya dönmeyenin vatandaşlık kaydı konsoloslukça silinecekti. Diplomatik temaslarla sorunu halledemeyen Bâbüâlî, Türk konsolosluklarına verdiği talimatta Osmanlı vatandaşlığından çıkmak için kanunen müsaade almamış olan Ermeniler tarafından ibraz edilecek ABD pasaportlarının vize edilmemesini istemiştir³⁰. Buna rağmen, Türk konsolosluklarından vize almayı başaranlar İstanbul'a geliyorlardı. ABD elçiliği ile varılan mutabakata göre, bu gibi kişiler karaya çıkar çıkmaz üç beş gün sonra ABD konsoloslarınca geri dönmeye zorlanacak, kabul etmeyenler güvenlik kuvvetlerine teslim olunacaklardı³¹.

Ermenilerin Anadolu'ya geri dönüşlerinin Türk hükümetlerince önlenmeye çalışılması ABD basını tarafından Kapitülasyonların ihlâli olarak değerlendiriliyordu. Meselâ, *New York Tribün* gazetesi 17 Aralık 1893 tarihli nüshasında Amerikan pasaportlu Ermenilerin Türkiye'de tutuklandıklarını bildirmekte ve bir ABD vatandaşının suç işleme halinde muhakeme edilmek üzere ABD konsolosuna teslim edilmesi gerektiği, misyoner faaliyetlerinin durdurulamayacağı, zira bu hususların Kapitülasyonlardan doğan bir hak olduğu yorumu yapıyordu. Aynı yoruma göre, Osmanlı Devleti, Ermenilerin ayaklanmaya niyet edemeyecekleri orana düşünceye kadar Müslümanları on beş yıldan beri Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Rusya'dan Anadolu'ya göç ettirmekte ısrar ettiği ifade ediliyordu³².

II. Abdulhamid devrinde Osmanlı topraklarını terk edenler özellikle II. Meşrutiyet döneminde geri dönmeye başladılar. Geri dönenler Osmanlı makamlarına verdikleri dilekçelerde, "Doksanüç Savaşı sonrası istibdad devrinde hakarete uğradıklarını, tehdit edildiklerini, yaptıkları şikâyetlerin sonuçsuz kaldığını ve bu nedenle topraklarını terk etmek zorunda kaldıklarını bildirerek gasp edilen arâzî ve emlaklarının *Hürriyet* döneminde iade edileceği inancında olduklarını söylüyorlardı³³. Böyle bir gerekçe ile Abdülhamid'i iktidardan eden yeni rejimin en hassas teline dokunmayı amaçladıkları anlaşılıyor.

30. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 4, Belge Nr. 4: Sadrazam Kâmil Paşa'dan Mabeyn Baş kitabetine takrir 8 Temmuz 1891; XV, 313, Belge nr. 131: Washington elçisi Mavroyani Bey'den New York Baş konsolosuna, 26 Eylül 1893.

31. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XVI, 494, Belge nr. 92: Hariciye nezaretinden Sadarete Tezkire, 11 Aralık 1893; XVI, 387, Belge nr. 65: Hariciye nezaretinden Sadarete tezkire, 15 Kasım 1893.

32. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, XVII, 1-39, Belge nr. 1.

33. BA, *Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım (DH-SYS)*, Nr. 67/1-6, Lef. 59: Dokuz Ermeni adına Dahiliye nezaretine verilen istida 12 Temmuz 1911.

22 Temmuz 1908 tarihinden önce yabancı ülkelere göç edip geri dönmek isteyenler iki gruptur: Birinci grup, Bâbîâlî'ye sened vermek suretiyle Osmanlı tabiyetini terk eden ve nüfûs kayıtları silinen Ermeni göçmenleridir. Bunlara *Rızaî* adı veriliyordu. İkinci grup ise, herhangi bir resmî işlem yaptırmayıp kaçanlar ki, bunlara da *Firarî* deniyordu. Firarîleri de iki grupta incelemek mümkündür. Birincisi tabiyeti iskat edilmeyenler, ikincisi ise tabiyetleri iskat edilenlerdir.

Tabiyeti iskat edilenlerin Türkiye'ye dönüş izni istekleri, iki şarta bağlanmıştır. İlk önce, yabancı devletin tabiyetinden çıkacaklar ve bunu resmî belge ile ispatlayacaklardı. Bu gibiler Osmanlı tabiyetine geçtikten sonra ecnebî tabiyeti iddiasında bulunmayacaklardı. Aksi halde, vatandaşlıktan çıkarılıp sınır dışı edileceklerdi. Sınır dışı edilenlerin gayr-i menkûlleri ecnebilerin mallarının istimlâkine dair kanun maddelerine göre işlem görecekti.

Geri dönenlerin tabiyetleri ve arâzileri hakkında olunacak muameleye dair *Şûrâ-yı Devlet* tarafından bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Bu tasarı Dahiliye nezaretince bazı değişikliklere uğratılmıştır. Buna göre, rızaî olsun, firarî olsun geri dönen Ermenilere arâzileri ve emlâkları iade edilecekti. Tapu karşılığı bir başkasına devredilen veya muhacirlere verilen arâziler de iade kapsamına alınmıştı. Ortaya çıkacak anlaşmazlıklar, mahkemelerce oluşturulacak komisyonlar tarafından çözüme kavuşturulacaktı. Ancak, firarîler ve rızaîler, sahibi olduğunu iddiâ ettikleri arâzî için tapu ibraz edemezlerse ve *Defter-i Hakanî*'de isimleri kayıtlı değilse, bu gibi arâzî ve emlâklar zilyedleri elinde kalacaktı. Bu hususların icra edilmesi için seyyar mahkemeler teşkil edilmiştir. Bu mahkemelerin başkanı Adliye nezareti tarafından tayin edilecekti.

Tebdil-i tabiyyet suretiyle Rusya'ya gidenlerin tarla ve arâzileri *medeni kanun* gereği göçmenlere verilmiş³⁴, veya mâhlul arâzi olarak misli bedel ile satılmıştır. Mesala, Bayezid'de Ermenilerin terk ettiği arâzîler mahallî idare tarafından sened-i hakani ile göçmenlere verilmiştir³⁵.

Ermeniler, yukarıda izah edildiği şekilde terk ettikleri arâzî ve emlâkların kendilerine iade edilmesini veya ekendilerine de göç-

34. BA, DH-SYS, Nr. 67/1-6 (1/1), Lef. 4: Bitlis vilayetine şifreli Tel, 7 Ocak 1910.

35. BA, DH, SYS, Nr. 67/1-6, Lef. 67: Bayezid Mutasarrıflığından Erzurum vilayet Makamına Takrir, 3 Ocak 1910.

men sıfatıyla ücretsiz arâzî verilmesini talep etmişlerdir³⁶. Bazı Ermeni grupları ise, mahalli idarelere müracaatla kendilerine aid arâzinin gasp edildiği iddiasıyla bunların iadesini talep etmişlerdir. Oysa söz konusu arâzîlerin bir kısmı, davalı tarafından 'devr-i sabıkda' resmi surette tapuya rapt olunmuş, bir kısmı hâlî iken ihya edilmiş, bir kısmı da taraflar arasında yapılan adi sened ile tapusu kendi üzerine çevrilmiş olup bir çok seneden beri davalı tarafından tasarruf olunmaktaydı. Bu nedenle, mahallî idareler bu gibi davalara mahkemelerce çözüm getirilebileceğini belirtmişlerdir³⁷. Mahalli idareler ve mahkemelerin yaptıkları tahkikatlar neticesinde söz konusu davalı arâzîlerin Müslümanlara aid olduğu, Ermenilere aid arâzî kayıtlarına tesadüf edilmediği anlaşılmıştır. Ermenilerin sebep olduğu arâzî davaları şu özellikleri taşıyordu:

1- Ermeniler, kendilerine veyahud atalarına aid arâzîlerin cebren veya çok ucuz bir suretle Müslümanların tasarrufuna geçtiğini iddia etmişlerdir.

2- Yerli ahalden bazıları imar ettikleri boş arâzînin tapusunu kendi üzerlerine çıkartmışlardı. Ermeniler, bu arâzîlerin kendilerine aid olduğunu idda etmişlerdir.

3- Ermeniler, babaları veya dedeleri tarafından sened-i adi ile ferağ suretiyle satılan arâzîlerin cebr ve tehdid suretiyle Müslümanların eline geçtiğini iddia etmişlerdir.

4- Bazı mülk sahipleri, bir komisyonun huzurunda sened-i adi veya ferağ suretiyle arâzîlerinin satışını yapmış ve buna dair *takrir* vermişlerdi. Ancak bunların bir kısmı daha sonra, "*kardeşimle müşterek sahip olduğum şu mülk ve arâzî için ben takrir vermedim. Başka bir yerde bulunduğum sırada kardeşim satmış. Ben hissem vermeyem ve tasarruftan geri durmam*" gibi sözlerle arâzînin şimdiki sahibinin tasarruf hukukuna müdahale etmekteydiler.

5- Bir çok arâzî sahibi, tapusu bulunmayan arâzîlerini *maraba* tabir olunan ortakçı veyahud kiracı vasıtasıyla işliyordu. Bu gibilerin bir kısmından icare senedi alınmakta bir kısmından ise herhangi bir belge alınmamaktaydı. Herhangi bir belge almaksızın toprağa yerleşenler, söz konusu arâzîyi uzun süredir imar ettiklerini ve bu toprağın tasarruf hakkının kendilerine aid olduğunu iddia ediyorlardı.

36. BA, DH, SYS, Nr. 67/1-6, Lef. 47: Bitlis vilayetinden Dahiliye nezaretine Takrir, 2 Mayıs 1911.

37. BA, DH, SYS, Nr. 67/1-6, Lef. 52: Erzurum vilayetinden Dahiliye nezaretine Tel, 18 ağustos 1911; Lef. 36: Mülkiye müfettişinin Tezkiresi, 21 Kasım 1910.

6- Bazı Ermeniler, kanunî hakları olmadığı halde şunun bunun arâzîsi üzerine bina inşa etmek ve mahsulü kaldırmak suretiyle arâzî sahibinin tasarruf hukukunu ihlâl etmekteydiler. Bu gibi kişiler, söz konusu arâzîlerin aslında baba ve dedelerine aid iken şimdiki sahibinin baba ve dedesi tarafından cebren zabt edilmiş olduğu iddiasını ileri sürüyorlardı.

Bu gibi davaların kısa sürede çözüme kavuşturulamaması bölge asayişini tehdit ediyordu. Mahalli idareler kısıtlı yetkileri ile bu sorunu çözüme kavuşturamıyorlardı. Bu gibi meselelerin çözümsüz kalması, ileride daha büyük hadiselerle sebebiyet verebilecekti³⁸.

SONUÇ

Göç, şahısların hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere bir iskân biriminden bir diğerine yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göçler, tabii afetlerden ve kıtlıktan korunmak, verimsiz toprakları terk edip daha iyi yaşama imkânı araştırmak gibi tabii sebeplere veya siyasî, dinî ve iktisadî şartlar gibi sosyal sebeplere bağlıdır.

Osmanlı toplumu XIX. yüzyıl boyunca üç boyutlu bir göç olayı yaşamıştır. Bunlardan birisi Osmanlı topraklarından ecnebi ülkelere yönelik göç hareketleridir. Bu göçler daha ziyade Rusya ve Amerika'ya yönelik olmuştur.

Ermeni Patrikliğinin faaliyetleri, yabancı devletlerin tahrik ve teşvikleri sonucu müstakil bir Ermeni devleti kurma hayaline kapılan Ermeniler, azınlıkta buldukları bölgenin nüfus yapısını *tehdiş, terör ve soykırım* yoluyla Ermeniler lehine değiştirmeye çalışmışlardır. Ancak başarılı olamayan Ermeniler başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Bu göçler sonucu Amerika'da 50.000 nüfuslu bir Ermeni kolonisi oluşmuştur.

ABD'ye yerleşen Ermeni göçmenleri oluşturdukları Amerikan Ermeni lobisi vasıtasıyla Türkiye aleyhinde çalışmaya başlayarak Türkiye-Amerikan münasebetlerinin gelişmesine sekte vurmuşlardır. Ayrıca, Anadolu'daki Ermeni terörünü maddî açıdan desteklemişlerdir.

ABD'ye giden Ermenilerin büyük bir kısmı ise ABD pasaportuyla geri dönmeye çalışmıştır. Bâbıâî'nin Ermenilerin geri dönüşünü önlemeye çalışması Türk-ABD münasebetlerinin bozulmasına vesile olacaktır.

38. BA, DH, SYS, Nr. 67/1-6, Lef. 35.

EK:

Tebea-i Devlet-i Aliyye'den olup 10 Temmuz 324 tarihinden mukaddem Memâlik-i Ecnebiyyeye giderek bu kere avdet etmek isteyenlerin tâbiyyetleri ile emlâk ve arâzîleri hakkında olunacak mu'âmeleye dâ'ir "Mukaddema Şurâ-yı Devlet'de müteşekkil komisyon tarafından tanzîm edilen kanun lâyihasını tadîlen bu kerre Dâhiliyye Nezâreti'nce kaleme alınan layiha-i kanûniyye" kanûn lâyihasıdır.

Birinci Mâdde:

10 Temmuz 324 tarihinden evvel Memâlik-i ecnebiyyeye azimet ederek bu kerre avdet etmek isteyenler iki sınıftır: Biri esnâ-yı azimetinde Hükûmetin ol bâbdaki kararı mücebince sened itâsıyla tâbiyyet-i osmaniyyeyi terk eden ve kayıdları terkîm olunanlardır, ki bunlara, "Rızâî" tabîr olunur. Diğeri, Hükûmetce bir muâmele görmeksizin firâr edenlerdir, ki bunlara da, "Firârî" itlâk olunur. Bunlar da iki kısımdır: Biri, tâbiyyetleri ıskat edilmeyenler, diğeri de tâbiyyetleri ıskat edilenler.

Birinci Fasl

Firârî ve rızâîlerin tâbiyyeti hakkındadır.

İkinci Mâdde:

Rızâîlerin yâhûd hâl-i firârda iken tâbiyyetleri ıskat edilenlerin memâlik-i Osmâniyyeye kabûlü ve avdetleri ancak iki şart ile olur:

Biri, memleketinde buldukları devletin tâbiyyetini kabûl ettikleri hâlde mezkûr tâbiyyetden kayıdları terkîm edildiğine yâhûd tebdîl-i tâbiyyetde muhayyer bulduklarına dâ'ir o devletten Se-fâret-i Osmaniyyeden musaddak bir vesika-i resmîyye istihsâli, diğeri, bir takım taahhüdâtı hâvî nüshateyn olarak bir sened itâsıdır.

Bu senede derc olunacak taahhüdât evvelâ tâbiyyet-i Osmaniyyeye kabûl olunduğu târihten itibâren tâbiyyet-i ecnebiyyeye iddiâsında bulunmamak, sâniyen gerek kendileri ve gerek zevce zikûr ve inâs sagîr çocukları haklarında Osmanlı muâmesi îfâsına, sâlisen tâbiyyetini terk ettikleri devlet tarafından ecnebiliklerinde isrâr veyâ kendi taraflarından tâbiyyet-i ecnebiyyeye davâsına kıyâm edildiği hâlde memâlik-i Osmaniyyeden ihrâc edilmek, Râbian:

Böyle ısrâr ve dava vukuyla Memâlik-i Osmâniyyeden ihrâc edildikleri takdîrde uhdelerindeki arâzî ve emlâk hakkında ecânibin hakk-ı istimlâkine dâ'ir kanûnun birinci mâddesinde istisnâ olunan eşhâsın emlâk ve arâzîsine mahsûs kanûn hükmü icrâ olunmak, Hâmisen: Sagîr çocuklarından bi'l-ahire sinn-i rüşde vâsıl olanlar tâbiyyet-i ecnebiyyeyi ihtiyâr ettikleri takdîrde anlar da ber-menvâl-i meşrûh Memâlik-i Osmâniyyeden ihrâc edilmek husûslarıdır. Bu senede eşhâs-ı mezkûrenin zevceleri ile gerek Memâlik-i Osmâniyyede tevellüd etmiş olsun ve gerek Memâlik-i ecnebiyyede doğmuş bulunsun sinn-i rüşde vâsıl olmaksızın kendileri ile birlikde Memâlik-i Osmâniyyeye avdet eden evlâd-ı sığârînin ve taht-ı velâyetlerindeki kasırların ism ve sinleri ayrı ayrı tasrîh edilecektir.

Üçüncü Mâdde:

Rızâîlerin verecekleri senedler, kendüleri Memâlik-i Osmâniyyede oldukları hâlde mukavelât muharrirliklerinden, Memâlik-i Ecnebiyyede buldukları takdîrde şehbenderhâneler tarafından, şehbenderhâne olmayan yerlerde ise mahallî mukavelât muharrirliklerinden ve mukavelât muharriri bulunmayan yerde işler mukavelât muharrirliği vazifesini ifâ eden me'mûrlar tarafından musaddak olacaktır.

Dördüncü Mâdde:

Bu taahhüd senedlerinin bir nüshası tekrâr tâbiyyet-i Osmâniyyeye kabûl olunan şahsın mukayyed bulunacağı mahallin nüfûs dâ'iresinde hıfz edilecek, diğer nüshası ibrâz edecekleri vesika ile beraber kezâlik li-eclü'l-hıfz tâbiyyet kalemine irsâl olunacaktır.

Beşinci Mâdde:

Rızâîlerin veyâ hâl-i firârda iken kayıdları terkin edilmiş olanların Memâlik-i Osmâniyyeye avdet etmek isteyen evlâd-ı kübârı pederleri tarafından verilen senede idhâl olunmayub anlar hakkında şerâ'it-i mesrûrenin muhâfazasıyla ayrıca muâmele edilecektir.

Altıncı Mâdde:

10 Temmuz 324 tarihinden mukaddem memâlik-i ecnebiyyeye firâr edüp Hükûmetce resmen kayıdları terkin edilmeyen firârîler haklarında tâbiyyet kanûnnâmesi ahkâmı dâ'iresinde muâmele olunur.

İkinci Fasl:

Firârî ve Rızâ'îlerin emlâk ve arâzîsi hakkındadır.

Yedinci Mâdde:

Gerek Firârî ve gerek Rızâ'îlere â'id iken taraf-ı ahardan hakk-ı karar ihrâz ve buna binâen sened itâ edilen arâzî sâhib-i aslîlerine teslîm olunur. Zi'l-yedler tarafından arâzî üzerine bir şey ilâve edildiği takdîrde ilâve edilen şeyin kıymeti arâzînin kıymetinden dûn ise bedeli badehu tekasit-i münâsibe ile mâlik-i sâhib-i aslîsinden istifâ edilmek şartıyla ilâve edene Hükûmet tarafından bade't-tesviye arâzî ma-ilâve sâhib-i aslîsine itâ olunur. İlâve edilen şeyin kıymeti arâzînin kıymetinden ziyâde ise arâzînin zi'l-yed uhdesine geçtiği tarihdeki kıymeti badehu tekasit-i münâsibe ile zi'l-yedden tahsîl edilmek şartıyla Hükûmet tarafından sâhib-i aslîlerine tesviye ve arâzî zi'l-yedde ibka edilir.

Sekizinci Mâdde:

Firârî ve Rızâ'îlere â'id iken mustahak-ı tapû addıyla hakk-ı tapû ashâbına, bilâ-müzâyede tapû-yı misliyle verilmiş olan arâzînin bedel-i tefvîz veyâhûd muvafakat ettikleri hâlde bedel-i mezkûre mukabil arâzî-i hâliyye veyâ mahlûle cânib-i hükûmetden zi'l-yedlere itâ olunarak emlâk ve arâzî sahib-i aslîlerine teslîm olunur. Zi'l-yedler tarafından bir şey ilâve edilmiş ise bâlâdaki ahkâm dâ'iresinde muâmele edilir.

Dokuzuncu Mâdde:

Firârî ve Rızâ'îler tarafından iddiâ olunacak arâzî Hükûmetce mahlûl add ile bi'l-müzâyede tâlibine ihâle olunmuş olduğu hâlde müşteri tarafından tezyîd-i kıymet ve tağyîr Hey'eti mücib bir hâl vukuu bulmuş olsun olmasun bedel-i müzâyedenin taraf-ı Hükûmetten sâhib olana itâsıyla iktifâ ve arâzî müşterisi yedinde ibka olunur.

Onuncu Mâdde:

Firârî ve Rızâ'îlere â'id iken Hükûmetce Muhâcirîne tefvîz olunmuş arâzî olduğu hâlde müddet nazar-ı itibâra alınmaksızın arâzî-i mezkûre sâhib-i aslîlerine iâde ve muhâcirîne başka mahal irâe olunur. Muhâcirîn tarafından arâzîye bir şey ilâve edilmiş ise yedinci mâddedeki ahkâm dâ'iresinde muâmele edilir.

On Birinci Mâdde:

Firâfîler bir aralık avdetle veya firâr etmezden evvel uhdelerindeki emlâk ve arâziyi sened-i âdî ile ahara satmış oldukları hâlde emlâk ve arâzînin semen-i müsemması ile vakt-i bey'deki kıymeti arasında gabn-i fâhiş görülür ise muâmele-i vâkıa keen-lem yekün add olunarak zi'l-yedin tesviye ettiği semen badehu sâhib-i aslîlerinden tekasit-i münâsebe ile istifâ edilmek şartıyla Hükûmetçe kendüsüne itâ olunarak emlâk ve arâzî sâhib-i evvellerine iâde olunur. Arâziye bir şey ilâve olunmuş ise ahkâm-ı sâlîfe mücebince muâmele edilir.

Gabn-ı fâhiş yok ise muâmele-i bey'iyeye muteber add ve zi'l-yede sened-i resmî itâ olunur.

Hakk-ı karâr ihrâz olunmak, ya mustahak-ı tapû veyâ mahlûl add edilmek veyâhûd sened-i âdî ile satılmak sûretlerinden hiç birine muvâfık olmıyarak fuzûlen tasarruf edilen arâzî zi'l-yedlerinden istirdâd olunarak sâhib-i aslîlerine iâde edilir.

On İkinci Mâdde:

Bâlâda zikr olunan kıymet veyâ muâdil olarak tefvîz olunacak arâzî bidâyeten mahkemece tayîn olunacak ehl-i hibre vâsıtasıyla takdîr ve alâkadarân tarafından itirâz vukuunda Meclis-i Umûmî vilâyet azâsından yine mahkemece intihâb olunacak üç zâtдан mürekkeb bir hey'et marifetiyle tedkîk olunur. Hey'et-i mezkûrece ittihâz olunacak karar katîdir.

On Üçüncü Mâdde:

Firâfîler ve Rızâ'îler tarafından iddiâ olunacak emlâk ve arâzî taraflarından tapû ibrâz edilemediği ve defter-i hakanice nâmlarına kayıtları bulunmadığı hâlde zi'l-yedleri yedinde ibka edilerek â'id olduğu mehâkime mürâcaatde muhtariyetleri kendülerine tefhîm olunur.

On Dördüncü Mâdde:

Firâfîlerin müddet-i firârları mürûr zemâna mânidir.

On Beşinci Mâdde:

İş bu kanunun arâzî ve emlâk hakkındaki ahkâmını tatbîk etmek için bir veyâ müteaddit seyyâr sulh mahkemeleri teşkîl edile-

cektir. Mahkeme re'isi adliye nezareti tarafından nasb edilecek ve şehri lâ-akl üç bin guruş maâş ahz edecektir. Bu mahkemelerden sâdır olan ahkâm târih-i tefhim veyâ teblîğlerinden itibâren bir hafta zarfında itirâz edilmediği hâlde lâzımü'l-icrâdır.

On Altıncı Mâdde:

On beşinci mâddede zikr olunan müddet zarfında itirâz vukunda ahkâm-ı lâhike vilâyât-ı mütecâvire seyyâr hakimlerinden müteşekkil üç kişiden mürekkeb hey'etler tarafından istinâfen tedkik ve lâ-hakk olan hükm hemân infâz edilecektir. Bidâyeten hükm itâ eden hâkim istinâf hey'etine dâhil olamaz.

On Yedinci Mâdde:

Bidâyeten ve istinâfen sâdır olan hükümler kabil-i temyîz değildir.

On Sekizinci Mâdde:

İşbu kanunun tatbik edileceği mahallerde sâkin her hâangi sınıfa mensûb ahâliden bir kimse arâzînin ilân-ı meşrûtiyyetden nihâyet on beş sene mukaddem tagallüben zabt olunduğunu iddiâ ve isbât ettiği hâlde ol bâbdaki senedât-ı tasarrufiyye keen-lem-yekün hükmünde add ve arâzî sâhib-i evvellerine iâde olunur. Arâzî-i mezkûreye zi'l-yed tarafından bir şey ilâve olunur ise ilâve hakkında yedinci mâdde mücebince muâmele edilir.

On Dokuzuncu Mâdde:

Münâzaün-fih olan arâzînin mağsûb olduğu isbât olunsun olumasın zi'l-yedi nezdindeki sened-i hakanîde muharrer olan dönümden fazla olduğu anlaşıldığı hâlde bi'l-mesâha fazla zuhûr eden mûkdâr sened-i hakanîde muharrer olan dönümden nihâyet beş misline bâliğ ise meselâ sened-i hakanîde sekiz dönüm inde'l-mesâha kırk dönüm zuhûr etmiş ise sâhib-i aslîleri uhdesine terk ve beş mislinden fazla ise fazlası istirdâd olunarak hükûmetçe tâlibine ihâle edilür ve sened-i hakanî âna göre tashîh olunur.

- 24 -

68 ?

تبعاً دولت علیه در اولیو ۱۰ تومز ۱۹۲۹ تاریخده مقدم مالک اهنیه
 کیده رت بکره عورت ایتک ایستیارک تا بعیاری ایدامورک و ایشاری
 عقده اولونجه معاملیه دئر (قصدما توری دولتده منکول قوی سیوره
 طرفینه تنظیم ایدیلر قانونه لایحه سی تعدیل بکره اذهیه نفعه
 قهر آنانه لایحه قانونیه [قانونیه

(لایحه سیوره)

برخی ماده . . . ۱۰ تومز ۱۹۲۹ تاریخده اوله مالک
 اهنیه عیبت ایدرک بکره عورت ایتک ایستیارک ایستیارک
 عقد: بری . اتای عقیده هکونده اولونجه کتبی
 برقی سند اعطاسیه تابعیت عثمانیه ترک ایدر و قیدلری
 ترقیه اولساندرک بولنده « رضاکی » تعریفلور .
 دیکری هکونجه بر معامله کور مسکینه فرار ایدنورک
 بولنده « فراری » اهلانده اطلور . بولنده ایتکی
 قید: بری ، تابعیتی اسقال ایستیارک دیکریده
 تابعیتی اسقال ایستیارک .

برخی فصل

فراری در ضابطهک تابعیت عقده-

ایکینجه ماده . . . رضاکیک بفرور هاک فرارده ایتکی
 تابعیتی اسقال ایستیارک مالک عثمانیه برقی و عورتلری
 ایتکی شرط ایدر: .
 بری ، مسکینه بولنده فراری دولتک تابعیتی قول ایدرک
 هاکه منکولر تابعیتده قیدلری ترقیه ایدرکینر بفرور
 تبعی تابعیتده بفرور قیدلری لار اولدولنده سفارته عثمانیه
 مصدنه بر دقیقه سیر استحصالی ، دیکری ، بر لایحه نمراتی
 هادی نسیخه اطلورده بر سند اعطاسیه .

پوسنده در ۲ اولونجه نمرات اوله ثابت عثمانیه بر فراری
 اولدولدی تاریخده اعتباراً تابعیت اهنیه اذعان بولمالار

68/16

68

بیتخی ماده . - ضابطه د باهال ژوده ایگه
 قیدی ترقیه ایلمه اولانلرک ممالک عثمانیه عودت اخیلک
 ایستانه اولاد کلباری بیداری لر فزنده در بیلنه سنه
 اولهال اولوب آنلر صفی شریف مسوده نه محال بیلره
 اریکی معامله ایدیلر بکده .

اینجی ماده . - ۱۰ فور ۱۹۰۹ تاریخده مقرر مالک
 اجیرم قرا ایوی حکومتی رسماً قیدی ترقیه ایلمانه قایل
 مقارنده تابعیت قانوننامسی املهک لرده نفع معامله اولور .

ایکینجی فصل

قاری و رضایتلرک املاک و ارضی صفحه در

بیتخی ماده . - کورک قاری و رک رضایتلره عاقلانیه
 طرف اولورده همه قرا اولور دیوکلر باؤ سنه اعطای ایلنه ارضی
 صاحب اصللرینه تسلیم اولور . ذیل لر طرفنده ارضی وزیر -
 برسی علاوه ایدیلرکی تقریرده عهده ایدیلنه شیک قیمن
 ارضیک قیمنده دولتم بیک بعده تقاضا مناسبه مالک
 صاحب اصلینده اتفا ایدیلک تسلیمه عهده ایدنه
 حکومت طرفنده بعدلشوب ارضی مع علاوه صاحب اصلنه
 اعطا اولور . عهده ایدیلنه شیک قیمن ارضی قیمنده
 زیاده ایبه ارضیک ذیل عهده نه کیدیکلی تاریخده که
 قیمن بعده تقاضا مناسبه نه ذکی لیدنه تحصیل ایدیلک
 تسلیم حکومت طرفنده صاحب اصللرینه نوبت و ارضی ذکی لیدنه
 ایضا ایدیلر .

سکونجه ماده . - قاری و رضایتلره عاقلانیه
 لما یوعدیله همه لما یوجمانیه ، بهدوایع لما یوی تسلیمه
 در بیلنه اولاده ارضیک بیک تقریرده دیوکلر موافقه ایتمک
 حالده بیک مذکورده مقابل ارضی مالیه دیا محال ایلان
 حکومتده ذکی لیدلره اعطای اولورده املاک و ارضی صاحب

اصليته تسليم اذخور . ذكرا ليدار لر فزنده برتنى علاوه اليه
ايه بالاده كى احكام ذكرا سنده معامله ايديار .

طغونجي ماده . - زارى در ضايف لر فزنده اعلا و ارضيه
ارضى حكومتجه كلاه عدله بالذرايع لمالنه اماله او نسيه الميئين
مالكه سننى لر فزنده ترتيب نيمت و تعريف نيمى موجب بر مال ذوق
بولسه اولونه و لسونه بك ذرايع نه طرف حكومته صاحب
اولنه اعطاه ليله اكتفا ذ ارضى سننيسى بيتهه انباط اذخور

او نيمجه ماده . - زارى و ضايفه عايد ايته حكومتجه
مراجبه نصوصيه او نسيه ارضى اوليئين حالده مدت نظر
اعلاه المحضيه ارضى مذكوره صاحب اصليته اعاده
در مراجبه بقدر عمل ياته اولوره . مراجبه لر فزنده ارضيه
برتنى علاوه ايديار ايه نيمجه ماده ده كى احكام ذكرا سنده
معامله ايديار .

اوله نيمجه ماده . - قرابيل رآ الوى عورتلو و يا قرابيل
انجمنه اول عهده لر نه كى املاك و ارضى سنده عايد
افره صانسه اوله قارى حالده املاك ذ ارضى عهده سكه
ايه وقت بيجه كى قيمي ايه سنده قبه فاهمه كويور
ايه معامله واقع كانه لم بلكه عداونه روه ذكرا ليدار
نوي ايديار كى بيجه صاحب اصليته نقيس
ماسه اليه استيفا ايديار لر طيله حكومتجه كندونه اعطاه
اوله روه املاك و ارضى صاحب اوله نيمجه اعاده اولوره
ارضيه برتنى علاوه او نسيه ايه احكام سالفه موجه معامله
ايديار .

قبه فاهمه بوقديم معامله بيعه مقبوعه ذوى اليد
سند سى اعصه اولور .

هوه قرابيل اولور . با مستوعه لر يو و يا محلول عايد املاك
ويكورد سند عايد اولور صانعه صور تدر نه نيمجه برتنى
مواقفه اوليه روه فصوله نظر ايديار ارضى ذكرا ليدار
استر ذ اوله روه صاحب اصليته اعاده ايديار .

- 168 - 23 -
- ۱۵ ادنیجی ماده . - بالاده ذکر اولانه قیمت دبا معارف اولارنه نفوسیه اولنجه اراضی بیانی حکوم نعیب اولنجه اهدنجه دایرله تقدیر و علاقه دارانه طرفنه اعراضه وقوع مجس عمومی ولایه اعفاسندن بی حکوم انتخاب اولنجه ادرع داننه مرکب به هکیمه معضله نقیبه اولنجه هکیمت مذکور ه بر اعزاز اولنجه قور - قطعیه -
- ۱۶ ادنیجی ماده . - واریلدور ضایلله طرفنه ادعا اولنجه املاک و اراضی طرفندنه طامو ابراز ایلمه مبدی دوقترها قایم ناملرینه قیدری بونقی حالده ذکالیاری بینه ایضا ایلمه بک هاند اولنجه حکوم مراجع تحایری کدوریه نقریه اولنجه .
- ۱۷ ادنیجی ماده . - واریلدک مدت واریری مرد زمانه مانعده .
- ۱۸ ادنیجی ماده . - استوفانولدا اراضی و املاک مقضاه مقضای نظیره ایله ایلمه بر دبا متعدد سببلر حکومری تشکیل ایلمه بکده . حکومری علیه نظارق طرفندنه نصب ایلمه بکده دستری لافل ادرع بیله غرضه مقضاه اخذ ایلمه بکده . بر حکومردنه حادار اولنجه اعراضه تاریخ نقریه دبا تبلیغلندنه اعتباراً به هفته طرفنه اعراضه ایلمه بکیم حالده لازم اولنجه .
- ادنیجی ماده . - ادنیجی ماده ده ذک اولانه مدت طرفنه اعراضه وقوع احکام لایحه و دیات تمایزه سبار حاکمردنه شکل ادرع کیمیه مرکب هکیمه طرفندنه استیفا نقیبه و لایحه اولنجه حکوم استیفاز ایلمه بکده . بیانی حکم اعراضه ایلمه حاکم استیفا صتم داخل اولنجه .
- ادنیجی ماده . - بیانی و استیفا حادار اولنجه حکم قابل نقریه بکده .

اوده کترنجی ماده . - استوقا نونق تطبیقاً بدیهی
 عملده سانه درها نکی صنفه منسوب اهلاییده کبره ارضینه
 اعلامه سرولمینه نهایت اوده بیه نه مقدم تغلباً ضبط
 اولدیفی اربا و ایات ابتدایی حالده اولیایه که سندان
 نقریه کانهلم بلکه حکمنج عد و ارضی صاحب اولایه اعاده
 اولور . ارضی مذکورده زی لیدر فزیده برسی عملده
 اهورایه عملده صفق بدیجی ماده موجب معامله بدیلور .

اوده طغوزنجی ماده . - خارج فدا اولایه ارضینه منسوب
 اولدیفی ایات اولسونه اولسونه زی الیدی نردنده که سنه
 ها قانی ده مور اولایه دونمده فضل اولدیفی اکلایلیفی
 حالده بالمسام فضل ظهور ایینه مفدا - سنه ها قانی ده
 مور اولایه دونمده نهایت بیه صلته بانغ ایینه سنه ها قانی
 ده سکر دونم غدا المسام قوه دونم ظهور ایینه ایسه
 صاحب اولیدی عیده سنه نرک و بیه تلذذه فضل
 ایسه فضل ایستاد صوره حله کلوتجه طایفه اهلایه بدیلور
 دنه ها قانی اکلایلیفی تصحیح اولور .